

FÖRORD

Del 3 av *T3 på Remsle* har två huvudavdelningar, den ena om skolverksamheten och den andra om det första moderna bostadsbyggandet under 1940- och 50-talen.

I studien av Remsle skolas historia har jag fått muntlig information från Britta Backman-Westin, Ingvar Flodin, Sven-Erik Lundberg och Allan Spjut. Elisabeth Braf, Ingvar Flodin, Anita Forslund, Irene Forssthén, Gunhild Gradin, Gudrun Lantz, Inga Lindström, Ann-Mari Näslund och Ann-Kristin Welén har varit behjälpliga med att identifiera personer på klassfoton.

För den andra avdelningen är källmaterialet om riksbyggena ymnigt. Genom att bostadsrättsföreningarna Sollefteåhus 1, 2, 3 och 5 genom respektive vaktmästare Synnöve Sjödin, Ulla-Britt Hedblom, Jonne Nordin och Kerstin Persson Viberg haft vänligheten att låna mig arkiverade handlingar, har jag kunnat studera dem i lugn och ro. Med upplysningar från Kjell Allström, Ann-Kristin Kåhrström, Marianne Rulander, Göran Schmidt, Bo R Svensson och projektgruppen har jag sedan kunnat lösa gåtor. Beträffande villabyggandet har Lennart Hedlund, Billy Melinder, Hertha Frisé och Leif Östberg lämnat kompletterande kommentarer.

Under arbetet med hela skriften har i projektgruppen *T3 på Remsle* Tore Bergman, Bengt "Ecka" Ericson, Lennart Hedlund, Rune Jonsson, Torsten Kingstedt, David Lundin, Ingemar Nordin, Gladys Solén, Glenn Solin, Sten Ågren och Kalle Ödlund varit aktiva.

Föreståndaren för Sollefteå kommunarkiv, Carina Alm, har ständigt varit behjälplig med att snabbt ta fram önskade handlingar och min gode vän alltsedan barndomen, professor Kristian Gerner, har kritiskt granskat manus och framfört synpunkter utan vilka poänger skulle gått till spillo.

Ifråga om bildurvalet för andra avdelningen har det skett efter tillgång till bra och trevliga foton, inte bara på tränganställda män utan även på deras familjer. De flesta bilder är hämtade från Bild-databas Sollefteå (BDB). För lån av privatägda foton till båda avdelningarna tackar jag Adèle och Jan Bergström, Elisabeth Braf, Ingeborg Edbladh, Antero Eriksson, Lennart Hedlund, Gudrun Lantz, Inga Lindström, Gladys Solén, Glenn Solin och Edit Vestberg.

Sollefteå i juni 2013

Jan Molander

ATT LÄRA: REMSLE SKOLA 1875-1957

I del 2 av T3 på *Remsle* med undertiteln *Befolkning och bebyggelse* har jag beskrivit hur befolkningen har förskjutits österut på Remsle, från Remsle by till byns utskiften på Remslemon. Men en viktig inrättning blev kvar i väster, nämligen skolan, den som byggdes 1898. Vi ska här studera hur skolverksamheten avspeglat förhållanden och rörelser i tiden, lokalt och allmänt, samt hur den påverkats av det intilliggande militära förbandet T3.

TIDIG SKOLVERKSAMHET

Redan 1686 års kyrkolag ålade klockaren att lära alla barn i församlingen att läsa. Den största delen av undervisningen skedde dock i hemmet, oftast av modern. Förmåga till innantilläsning och kunskap om kristendom prövades vid de årliga husförhören som sockenprästen gjorde i hemmen. Men skolor började organiseras.

Uppskattningsvis fanns vid början av 1800-talet 400-500 skolor i landet, om än av mycket skiftande kvalitet. Ännu fler var de ambulerande skolorna med flyttande lärare. År 1842 beslutade riksdagen att införa en fyraårig folkskola. Skolformen fick variera mellan fasta och flyttande samt hel- och halvtidsläsande. De flyttande skolorna med lärare som undervisade i olika delar av trakten förekom länge i Norrland, men kom kanske inte i kontakt med så många elever. Som exempel fanns 1875 i Sollefteå 196 barn i skolåldern. Av dem var bara 36 inskrivna i skolan. 160 undervisades i hemmen. När dessa barn en gång inkallades till förhör kom endast åtta.

Som en förklaring till denna brist på intresse i våra trakter för regelbunden skolgång pekar kyrkoherde Carl Åkerberg i Sollefteå på det ekonomiska uppsving som sågverksrörelsen medfört: "*Man glömde de närmast liggande plikterna, man blev på en gång slapp och övermodig och satte sig över skolstadga och andra små ting. Gulaschen tittar ofta snett, då det gäller det allmänna.*" Det kan jämföras med hur en provinsialläkare hade ondgjordt sig över vad han såg som trävaruhandelns fördärv i övre Ådalens socknar: "*... nybyggare som sålt skog lämnar åkrarna i träda och kvinnorna köper bara nipper (billiga smycken och prydnader) när de är på marknaden.*"

Remsle första skola i Berg

Befolkningsutvecklingen i Sollefteå socken norr om älven i slutet av 1800-talet var intensivast i väster. Invånarantalet var 1880 i byarna Björkäng, Fanby och Berg sammanlagt 163 medan det i Remsle bara uppgick till 67. Det var därför naturligt att den första skolan i Sollefteå socken norr om älven förlades till Berg, där en lokal i en pampig mangårdsbyggnad hyrdes 1875 för ändamålet. Den första lärarinnan hette Margret Nordlund. (Dock hade hon höstterminen 1880 bara fyra elever i stället för 25 skolpliktiga barn.) Från 1892 finns det spår av *Bergs mindre folkskola* i Sollefteå kommuns centralarkiv. Undervisningen bedrevs där fram till 1908 men med fyra klasser bara fram till 1898, då klasserna 1 och 2 överfördes till Remsle skola. Undervisningen i Berg försiggick i närmast B3-form, d v s alla klasser var samlade i en skolsal.

Skolhuset 1898

I 1842 års lag om folkskola fanns inskrivet att varje socken skulle ha minst en skola inom fem år, men skolhusbyggandet gick trögt. År 1865 (med kompletteringar 1867) utgav staten normalritningar till folkskolebyggnader främst på landsbygden. Nu tog den tidiga skolbyggnaden form med sin rektangulära plan samt entré och förstukvist centralt placerade. Men tanken bakom ritningarna handlade mer om hygien och luftgenomströmning än skönhet.

I november 1894 upplät i Remsle by hemmansägarna Hansson, Sahlén och Hagberg kostnadsfritt sina andelar i "*en samfällighet invid allmänna landsvägen, der Enkan Mellqvist har en stugubyggnad*" till Sollefteå socken för uppförande av ett "*folkskolehus jemte nödiga uthus och trädgårdsland.*" Efter tre

månader efterföljdes de av hemmansägare Aronsson. Han ställde sin intilliggande mark till förfogande för samma ändamål mot en årlig avgift: "... den gödselspillning som blir vid skolans avträdeshus samt två kronor kontant".

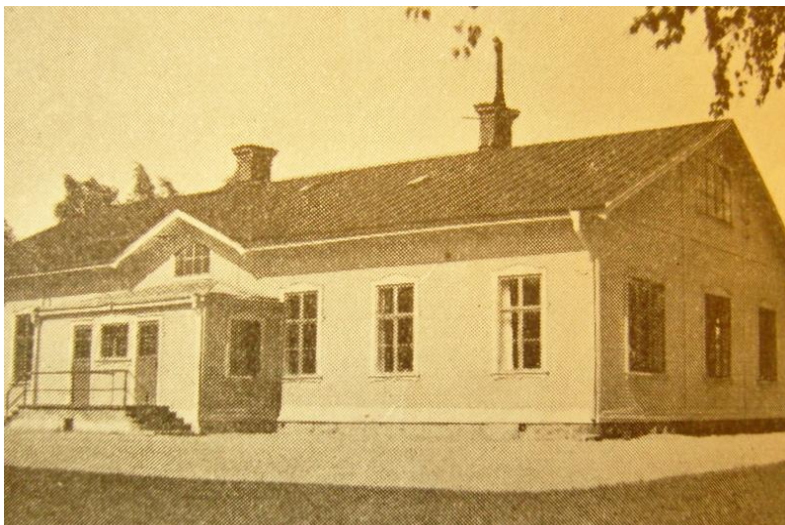

Fig.1. Remsle skola (foto: A. Harlin, Folkskoleväsendet i Sollefteå).

Enligt centrala instruktioner skulle både lärarbostad och klassrum rymmas i skolhuset. Så byggdes det också i Remsle by 1897-98 med två lärosalar, slöjdsal, kapprum och två bostadslägenheter. Men vid en ombyggnad 1927 slopades de sistnämnda. Nya skolsalar och en gymnastiksal tillkom. Dessförinnan hade man inte haft utrymme för småskolan, utan den fick delas upp på två lokaler, en inköpt och en förhyrd. Inga skriftliga källor har återfunnits om var dessa extra skollokaler låg, men muntlig tradition pekar på övervåningen till huset på N. Ådalsvägen 8, före 1940 bebodd av kronojägare Gotthard Bahlenberg med familj, och övervåningen av huvudbyggnaden av Remsle 220, då i Verner Solins ägo. I det senare fallet är tre efterlevande vittnen helt samstämmiga och i ett av Solins uthus står skolbänkar kvar.

Fig.2. Foto: Jan Molander.

Ytterligare ett indicium är att småskollärarinnorna Lizzie Johnsson och Britta Sjöberg, som brukligt hade sina tjänstebostäder nära arbetsplatsen, i en intilliggande gård tillhörande hemmansägare Olof Selling.

Fig.3 Olof Selling med familj framför sitt hus (privat foto).

REMSLE SKOLA 1936-57

I Sollefteå kommuns centralarkiv finns fr o m 1936 protokoll om verksamheten i Sollefteå skoldistrikt omfattande småskolan och folkskolan i Sollefteå socken och stad. Här kan vi följa Remsle skolas utveckling under 1930-40- och 50-talen. Studien avslutas 1957, då ett nytt skolhus togs i bruk i öster på Remslemon.

Skolrådet och Folkskolestyrelsen

Folkskolans ledning var länge en kyrklig angelägenhet. ¹ Ett skolråd lydande under kyrkofullmäktige var politiskt ansvarigt för verksamheten i Sollefteå skoldistrikt. Övergången till en sekulariserad skola skedde stegvis. År 1937 ersattes kyrkoherden av en lärare som ordförande för skolrådet, vilket också var huvudman för biblioteksverksamheten. Denna bytte året efter beteckningen församlingsbibliotek mot folkbibliotek. Den nye ordföranden i skolrådet var rektor Gerhard Lindberg, den främste politikern i det borgerligt styrda Sollefteå fram till 1945, då socknen uppgick i staden. Sollefteå stads politiska majoritet blev då socialdemokratisk och det kyrkligt styrda skolrådet efterträddes av stadens sekulära folkskolestyrelse.

I såväl skolråd som skolstyrelse var inslaget av underofficerare från T3 märkbart. Förvaltarna ² Verner Nordén och David Roslander noteras som ledamöter 1937 och en rad år därefter. 1947 får Roslander sällskap som examensvittne ³ vid Remsle skola av fanjunkare Erik Hoffman. Två år senare inträder sergeant Erik Hagberg. Samtidigt blir lantbrukaren Verner Solin från Västremse ny ledamot i folkskolestyrelsen. Hagberg och Solin återfinns i folkskolestyrelsen så sent som 1957.

Fig.4. Verner Nordén (pressfoto), David Roslander och Erik Hoffman (bokverket Sveriges underofficerare, 1947).

Magistrar och fröknar

Författaren gör en uppdelning av lärarpersonalen utifrån sitt minne av hur man som elev tilltalade läraren. En kvinnlig, oftast småskollärlarinna, var en *fröken* oavsett civilstånd ⁴ och en manlig *magister*. ⁵ De första att undervisa var folkskolläraren Abraham Harlin och småskolelärarinnan från

¹ Ett skolschema för Remsle skola klass 3-4 1919-20 avspeglar tydligt detta huvudmannskap. Av veckans 22,5 skoltimmar upptogs fem av kristendomsundervisning (biblisk historia, katekes, bibelläsning). Endast skrivning och språklära hade lika stort utrymme. Ändå hade en undervisningsplan just 1919 frångått Luthers lilla katekes som utgångspunkt för undervisningen i kristendom och gett historieämnet en samhällsdimension. Först 1955 upphörde slutgiltigt det kyrkliga inflytandet i folkskolan.

² Förvaltare var den högsta graden av underofficer.

³ Ledamöter i folkskolestyrelsen hade en ceremoniell funktion som examensvittne att representera styrelsen vid skolavslutning med placering vid den skola som låg närmast bostaden.

⁴ Ifråga om småskollärlarinnans titel *fröken* härrör den förmodligen från folkskolans tidigare skeden, då hon helst skulle vara ogift. Hennes omsorger var ämnade för skolbarnen och hon hade sin tjänstebostad i skolhusets övervåning eller i skolans närhet.

⁵ På latin har *magister* en rad betydelser, bl.a. skolföreståndare, lärare och läromästare.

Bergs skola, Malvina Sjalander. Harlin började sin tjänst i januari skolans första år 1898 och avgick med pension först efter läsåret 1930-31.

Fig 5. Abraham Harlin (pressklippärm Sollefteåbor 1925-32).

Han hade innan folkskoleseminariet genomgått handelsskola och anlätades av ortsbefolkningen vid boutredningar och arvskiten m.m. Dessutom hade Harlin kommunala uppdrag. Särskilt avtryck har han satt som lokalhistorisk forskare med artiklar i Sollefteå-Bladet och en hembygdsbok om Sollefteå. Fr.o.m. läsåret 1930-31 inträder folkskollärarinnan Willy Landsberg samt småskollärarinnorna Britta Sjöberg och Lizzie Jonsson.

Folkskollärarinnan Willy Landsberg var en omvitnat snäll människa, men tyvärr i avsaknad av auktoritet inför bråkiga skolpojkar. Hon var mot slutet av sin tjänstetid tjänstledig för sjukdom. En insats från henne var banbrytande. I april 1946 donerade hon 2.000 kr ⁶ till prydnad av Remsle skola med bildkonst. Den politiska ledningen kände sig tydligen ställd mot väggen, för strax efter det ärendet kan man i protokoll läsa att stadsfullmäktige beviljade 5.000 kr för konst till distriktets skolor. Därefter gjordes återkommande konstinköp. Vikarie för Landsberg var ett antal år extra ordinarie folkskollärarinnan Eva Lavér, men när tjänsten återbesattes fick Gunnar Backlund den.

Fig.6. Willy Landsberg (privat foto)

Torsten Nilsson ⁷ tillträdde 1942 en folkskollärartjänst vid Remsle skola. Han tycks ha varit en initiativrik pedagog: införskaffade en skolradioapparat 1946, anordnade skolresor redan från åtminstone 1944 och var pionjär för samarbete mellan skola och hem. Han kunde vid ett skolstyrelsesammanträde i april 1950 berätta om goda erfarenheter av möten med elevföräldrar. Men det kan också vara så att han gjorde insatserna som tillsynslärare och då även företrädde sina kollegor. En gång begärde han att bli förflyttad till Lillängets skola. Begäran avslogs med hänvisning till att förflyttning bör ske "*bara när skolans bästa kräver det*", ett avslag med vilket skolstyrelsen förmodligen uttryckte sin tillfredsställelse med Torsten Nilssons lärargärning vid Remsle skola.

⁶ Drygt 38.000 kr i dagens penningvärde.

⁷ Han tilltalades i en *magistern* utan herr Nilsson.

Fig.7. Torsten Nilsson (privat foto)..

De båda småskollärinnorna Britta Sjöberg och Lizzie Jonsson är de första som protokollförs ifråga om tjänstebostad. De hade sina rum på övervåningen i Olof Sellings hus. I samband med att dessa renoverades 1927 slöt skolan ett hyreskontrakt med honom. Men tio år senare anhöll Sjöberg och Jonsson om att få bostadsersättning i stället för bostad in natura. Så skedde och nu började skoldistriktet att översätta värdet av tjänstebostad till bostadspris på öppna marknaden. År 1950 beslutade folkskolestyrelsen att innehavare av tjänstebostad med eget uppvärmningssystem skulle svara för egna bränslekostnader. Efter ytterligare tre år sade styrelsen upp inte bara en sådan överenskommelse utan även innehavaren av tjänstebostaden och beslöt att bränslekostnaderna skulle beräknas enligt en särskild klausul, fördelaktigare för båda parter. Det dröjde alltså till 1953 innan denna kvarleva från naturahushållningen, inskriven i 1842 års folkskolestadga, avskaffades i Sollefteå skoldistrikt.

Fig.8. Britta Sjöberg (foto: Arne Ekman),
Lizzie Jonsson (privat foto).

Vaktmästare

År 1947 avled skolvaktmästare Daniel Näslund. Hans änka Hulda fick uppehålla tjänsten. Men hon skadades i tjänsten och efterträddes av sonen Tage. Efter några år utannonserades tjänsten och Tage Näslund fick från 1 januari 1952 den ordinarie tjänsten som vaktmästare vid Remsle skola. Tjänsten utökades till full tid när Remsle nya skola 1957 togs i bruk, då med Tage Näslund som vaktmästare och hans hustru Anna som städerska.

Skolmåltider

Skolbarnbespisning har varit något av en indikator för välfärd i Sverige. Behovsprövade skolmåltider hade förekommit i vissa socknar redan under senare del av 1800-talet. Verksamheten vidgades under 1900-talets första hälft. År 1938 började statsbidrag utgå som ett resultat av en utredningsinsats från Befolkningsskissionsen, i vilken återfanns bl.a. makarna Gunnar och Alva Myrdal.

I början av 1941 hade inlämnats till Sollefteå kyrkofullmäktige en motion om införande av skolbarnbespisning vid alla skolor i distriktet. Den bifölls inte. Men drätselkammaren (den tidens kommunstyrelse) hade inackorderat "behövande stadsbarn" vid Brukets och Lillängets skolor för att de skulle få lagad mat till frukost. Även vid Lillängets skola hade några kvinnor anordnat bespisning för "behövande sockenbarn" (boende utanför staden). Därför ville man nu bedöma konsekvensen av en fullt genomförd skolbarnbespisning, ett uppdrag som gick till överläraren. Men hans kostnadsberäkning omfattade endast barn med lång skolväg som skulle få mat i skolan utan behovsprövning.

Fig.9. Klass 5-6 1938. Översta raden: Valborg Johansson, Karin Vikström, Gudrun Haglund, Sigbritt Svensson, Mildred Norén, folkskollärare Axel Olsson, Ingeborg Häggkvist, Agda Bergqvist, Maj Britt Kangas, Sylvia Ågren, Britta Lehto. Rad 2: Inga-Britt Viström, Inga Hagberg, Runa Eloovsson, Ulla Gradin, Mildred Flodin, Sonja Olsson, Ingrid Haglund, Edit Selling, Doris Eckerberg. Rad 3: Ingemar Haglund, Kurt Östlund, Birger Östling, Kurt Edin, Glenn Solin, Jan Erik Andersson. Rad 4: okänd, Sven-Erik Andersson, Tore Nilsson, Ivan Johansson, okänd, Gunnar Hamberg (privat foto).

Detta skulle emellertid bli ofördelaktigt för verkligt behövande barn i närheten av skolan. Skolrådet insåg att kostnaden för en allmän och fri skolbarnsbespisning skulle bli avsevärt större och fann att enda lösningen på den aktuella frågan var en bespisning för endast barn med understöd från det allmännas sida. Eftersom Sollefteå skoldistrikt omfattade två fattigvårdsdistrikt, ett för staden och ett för socknen, översköts därför ansvaret till vardera huvudmannen – som en fråga om fattigvård. Något senare hade dock skolrådet fått klart för sig att det fanns statligt stöd för skolbarnsbespisning. Ansökan skulle ha inlämnats före 1 maj, men bara ett skoldistrikt i länet hade sökt bidrag och Sollefteå kunde gott få en ansökan prövad.

Fig.10. Klass 1 och 2 1942. Stående fr.v: Inga Edbladh, Bertha Hallin, Ing-Marie Persson, Marianne Sundqvist, Elsa Wattman, Gudrun Häggqvist, Britt-Marie Wallin, Taga Backman, Yvonne Eriksson, Estrid Edin, Gunnel Lundgren, Gerda Karlsson, Ulla-Britt Yman. Knästående: Pelle Wallin, Kjell Sundin, okänd, Waldemar Karlsson, Bengt Solin, Stig Östberg, Sten Ågren, Yngve Wallin, okänd (privat foto).

Dock var det bara skoldistrikt på landsbygden, som kom i fråga, och då under förutsättning dels att inom distriktet behov av sådan bespisning förelåg med hänsyn till "rådande arbetslöshet, antalet barnrika familjer med särskilt låg inkomst, antalet barn med långa skolvägar eller annan därmed jämförlig omständighet",

dels också att distriktet "med hänsyn till det kommunala skattetrycket" var i behov av statsbidrag eller för särskilda omständigheter borde erhålla bidrag. De distrikt som fick bidrag skulle även ombesörja att alla barn fick en måltid även på lördagen, då halv skoldag gällde. Ändå täckte statsbidraget bara halva kostnaden.

Skolrådet tillsatte därför en kommitté för att göra en utredning om såväl en generell som en partiell utspisning av folkskolebarn med ett mål om dagen.

Det blev skolbarnbespisning, även i Remsle skola. En av projektdeltagarna i T3 på Remsle vill minnas att det skedde 1942, vilket i tiden stämmer väl med skolrådsprotokollens innehåll. Men matsalen i övervåningen, där Gun-Marie Öberg, Erika Östlund och Elsa Järnberg fick kämpa i ett undermåligt kök, var för liten. Författaren minns hur man i skolbänken fick ta fram en liten vaxduk, lägga den på det uppfällda bänkklocket, och få maten serverad.

Efter sin tröga introduktion ökade barnbespisningen i skolbudgeten med 3.120 % fram till 1956 - från 5.000 1943 till 195.000 kr. Först det året, 1956, upphävdes behovsprövningen av bidragsberättigade skolmåltider.

Skolskjutsarna

År 1926 införde staten bidrag för skolskjutsar med 50% av kostnaden. Det ökade till 75% 1935. I projektgruppen minns deltagare att verksamhet med skolskjutsar till Remsle skola började ca 1940. Då, under pågående krig, var det svårigheter med dyrtid och ransoneringar. Den som körde skolbussen, Albin Norén, fick två gånger under det nämnda året ersättning för höjda bensinpriser. Samtidigt gjordes indragningar i busstrafiken därför att beställda gengasaggregat inte levererats i tid. Länsstyrelsen gjorde försök att rationalisera

Fig.11. Klass 3-4 1951. Främsta raden: Sven Svedman, Eisten Stenmark, Ove Ögren, Bo Solin, Karl-Einar Sjödin, Rolf Höglin. Mellanraden: Ella Edin, Kerstin Nyberg, Rut Hallin, Berit Lindstedt, Viviann Näsholm, Gunilla Svensson, Birgitta Eriksson, Ingrid Hassellund, Gunvor Öström, Ingrid Pannell, Rut Nyhlén, Ann-Mari Lundgren, Elisabeth Näslund. Bakre raden: Gösta Hedlund, Lenart Hellström, Olle Solin, Doris Isaksson, Siri Lundgren, Solveig Sindre, Börje Bergvall, Stig Skantz, Rein Tender. Lärare: Eva Lavér (privat foto).

bort skolskjutsarna genom hänvisning till regelbundna allmänna busslinjer. Men skolbussarna fortsatte, gengasdrivna, och 1944 tog de också upp småskolebarn för hemskjuts. Dittills hade dessa fått gå hem, ofta en avsevärd sträcka.⁸

En sjundeklass inrättades 1949 i skoldistriktet, centralt vid Lillängets skola. Barn i Björkäng och Fanby tillerkändes då rätten till skolskjuts dit. Byn Berg låg tydligen inom den för statsbidrag stipulerade 3-km-gränsen i avstånd från bostad till skola. Därför uppdrogs till överläraren att ordna hemskjuts för de remsleborn i klass 1, som hänvisats till Lillänget.

Sjuåringar skulle inte behöva gå lika långt som dubbelt så gamla sjundeklassare. Men när 18 målsmän på nedre Remsle 1951 begärde att deras barn skulle få skolskjuts från postkontoret på Krokvägen 3 blev det avslag. Avståndet var mindre än tre kilometer.

Namnet Norén möter vi åter i ett skolstyrelseprotokoll från augusti 1953. Nu är det Albins son Stig, som får anbud på skolskjutsar för linjen Björkäng-Remsle-Lillänget och för förskolebarn vid Remsle skola från Björkäng. I budgeten steg posten för skolskjutsar med 4.070 % från 860 till 35.000 kr under perioden 1942-1956.

Remsle skola under andra världskriget

I ett direktiv för omDispositionering av lärartjänster och lokaler meddelade skolinspektören i maj 1939 att barnantalet i distriktet förväntades öka med inflyttande befäl och manskap både vid I21 och T3. I skolstyrelseprotokoll noteras för oktober, månaden efter krigsutbrottet, den första tjänstledigheten för militärtjänst. Efter ytterligare fyra månader fick skolstyrelsen till båda regementena skicka räkning för inkvartering av militärer i distriktets skolor.

Fig.12. Klass 3-4 1952-53. Nedersta raden: Gunnar Hallin, Håkan Hagberg, Leif Carlsson, Jan Molander, Karl-Göran Ekström, Rune Nygren, Björn Berglund, Kjell Paulsson. Rad 2: Per Fundin, Hans Edbladh, Tage Backman, Svante Bergin, Karl-Erik Allström, Roland Hellström, Kurt Nygren, Lars Fahlén, Kaj Nilsson. Rad 3: Margareta Widéhn, Ulla-Britt Rehnman, Marianne Sindre, Anita Kingstedt, Maud Kjellén, Eva Fundin, Ann-Charlotte Nylén, Karin Elfström, folkskollärarinna Eva Lavér. Rad 4: Anita Yman, Anna Bergin, Ulla Andersson, Marie-Louise Öberg (privat foto).

Samtidigt började ordnas med undervisning av finska flyktingbarn. I april 1940 hade mobiliseringen nått så långt att det på grund av lärarbrist blev nödvändigt med sammanslagning av skolklas-

⁸ I början av 40-talet hade i riket nästan 2.000 barn en skolväg på mer än 9 km och drygt 13.000 barn skolvägar på 5-9 km.

ser i Lillänget och Skärvsta. Luftskyddet anbefalldes i september 1941 att skyddsrum skulle inrättas. I luftskyddsområdet kvarstod då bara Brukets och Remsle skolor oskyddade. Skolrådet anhöll om medel för ändamålet, men länsstyrelsen gav befrielse från uppgiften, eftersom båda skolorna skulle evakueras vid krigstillfälle. Maj 1942 slöts ett kontrakt med Landstinget om att Lillängets och Skärvsta skolor skulle användas som beredskapssjukhus. Samtidigt rekvirerades Brukets, Skärvsta och Remsle skolor för militär inkvartering några dagar. För att eleverna skulle slippa återläsning hade överläraren med ordförandens tillstånd anordnat idrottslov och sedan inhämtat redogörelse för respektive skola hur loven använts. Men det godkände inte skolrådet. Istället fick ordföranden förhandla med skolinspektören om eventuell återläsning.

Ett knappt år därefter rekvirerades Skärvsta och Remsle skolor av T3 för en vecka eller fyra lördagar. För att undvika återläsning var det nu skolrådet som arrangerade en idrottsdag och flyttade två lovdagar. (Lösningen med lovdagar tillgreps också följande höst då bärlovet förlängdes.) Något senare var det dags igen. Samma skolor fick ge rum åt militär inkvartering, men då kunde undervisningen på Remsle fortgå som vanligt. Under sommaren 1943 pågick i Remsle skola läkarundersökning av norska flyktingar. Det skedde under förutsättning att Norska legationen sedan svarade för att lokalerna rengjordes och cyanväteröktes och återställdes i tidigare befintligt skick. Några år senare, 1951, ville T3 återigen använda skolans markvåning som tillfällig förläggning under fem sommarveckor. Men nu var skolstyrelsens krav på motprestation tydligare. Regimentet fick svara för undanflyttning till övre våningen av skolmöbler m.m. och deras återflyttning. Golvet i gymnastiksalen skulle effektivt skyddas. Skolområdet och alla använda lokaler måste omsorgsfullt rengöras vid förläggningens upphörande. Golven i skolsalar och avklädningsrum skulle därefter på lämpligt sätt oljas. Elmätarna avlästes före inflyttningen och efter avflyttningen och förbrukad energi skulle betalas. Vattenförbrukningen skulle ersättas och skador på lokaler och inventarier fick repareras eller betalas. Ingående besiktning gjordes före och efter nyttjandet, vilket regimentet också fick betala. Lokalerna skulle vara återställda i god tid före läsårets början den 28 augusti. Nu var landet inte direkt hotat, fredstillstånd rådde och militären skulle få betala för sig fullt ut.

Andelen elever med T3-relaterad målsman

Eleverna bodde i Björkäng, Fanby, Berg och Remsle. Tidiga examenscataloger uppger också *Trängen* som adress. Elever därifrån var barn till befäl, mest underofficerare⁹ samt civilanställda. Deras antal liksom totalantalet elever vid Remsle skola var under perioden 1898-1916 enl. följande:

Tidsperiod	Antal elever	Antal elever från Trängen	%-antal
1898-1906	404	20	4,9
1907-1913	314	12	3,8
1914-1916	74	12	16,2

7	7	1894	Björkäng	1
8	8	1894	Remsle	1
9	9	1895	Remsle	1
10	10	1895	Berg	1
11	11	1895	Remsle	1
12	12	1895	Berg	1
13	13	1895	Remsle	1
14	14	1895	Björkäng	1

Fig.17. Utdrag från examenscatalog för Remsle skola 1905.

⁹ Nästan fram till mitten av 1900-talet var arméns kasernområden inte bara arbetsplats för underofficerarna utan också bostad. De – till en början fanjunkare – bodde där med sina familjer. På varje våningsplan i kasernernas gavlar fanns tjänstelägenheter med 2-3 rum och kök. I T3:s fall utgjorde tjänstelägenheterna i B-kasernens norra gavel en sådan miljö.

I början uppgavs inte någon målsman med titel eller yrke. Men till synes lärargjorda klasslistor från 1910- och 20-talen avslöjar att fadern till en elev kunde vara bagare, åkare, typograf, hemmansägare, kapten, arrendator, torpare, sotare, arbetare, skomakare, skogvaktare och andra yrken¹⁰. Ibland är det en kvinna, betecknad som arbeterska eller änka.

I examens katalogerna från 1930-talet och framåt uppges däremot en yrkesbetecknad målsman för varje elev. Remsle ger nu en bild av förändring. Hemmansägarna finns där liksom hantverkarna, men tydligt är det ökande antalet arbetare av olika slag samt en och annan rörelseidkare och tjänsteman. En genomgång av andelen målsmän med T3-anknytning¹¹ i klass 3-6 1933-34, 1943-44 och 1953-54 ger följande utfall:

Tidsperiod	Klass	Elevantal	Antal T3-relaterade målsmän	%-andel
1933-34	3-4	41	8	20
1933-34	5-6	28	3	11
1943-44	3-4	23	7	30
1943-44	5-6	25	9	36
1953-54	3-4	35	20	57
1953-54	5-6	32	13	41

Vi kan konstatera en låg andel skolbarn med T3-anknytning i början av T3:s tid på Remsle med en stark relativ ökning under första världskriget. Under 30-talet med en reducerad försvarsmakt är andelen tydlig men inte dominerande. Under andra världskriget ökar andelen bara procentuellt. De familjer som flyttade in i nya bostäder på nedre Remsle¹² hade ännu inte barn i skolåldern. Efter kriget avrustades för en kort tid, men redan 1947 inleddes internationellt det s k Kalla kriget. Två år senare uppgick kårerna för intendentur och tyg¹³ i truppslaget Trängen och Norrlands Trängkår blev Norrlands Trängregemente. Viktigare för T3:s tillväxt var ändå tillkomsten och underhåll av baracker och förråd väster om kasernområdet under 40-talet och på 50-talet anläggandet av en stor underhållsverkstad i Remsleberget.¹⁴

Remsle skolhus döms ut

Flera skolprotokoll under 30-50-talen vittnar om att barnen i Remsle skola var många, alltför många. Elever beviljades överflyttning till Lillänget, flickslöjden uppdelades i tre grupper i stället för två, en extra slöjdlärlarinna fick anställas och småskollärlarinnorna fick utökad tjänstgöringstid. Under perioden 1933-36 hade en klass 41 elever, en annan 38 och en tredje 32.¹⁵ Skolstyrelsen förstod 1950 att barnantalet inom något år skulle bli för stort för skolan. En stark inflyttning var att vänta och skolstyrelsen uppmärksammade Skolöverstyrelsen på lokalbehovet. Samtidigt krävde skolans lärare att om en ny skola inte kunde byggas inom en snar framtid, så kunde de åtminstone få ett lärarrum och ett WC inrett i skolhuset. Regelbundet uppkom övertid för bespisingsspersonalen, vilket 1954 ledde till en utökning av arbetstidsschemat. Ett år senare, då barnantalet i klass 3-4 1955 uppgick till 36, begärde skolstyrelsen förstärkningsanordningar, alltså mer lärarkraft. Likadant skedde året därefter.

Då hade stadsarkitekt Erik Gunnar Rehnmark redan dömt ut Remsle skolhus. Av en värdering han gjorde i juli 1951 framgår bl.a. att avloppsledningen var ansluten till en mindrevärdig infiltrationsbrunn och att en anslutning till det allmänna avlopps nätet inte kunde verkställas. Skolhuset låg ca

¹⁰ Av en helt odaterad lista framgår att den vänstersocialistiske ledaren och redaktören för Nya Norrland, Ivar Wennerström, hade en son, även han med förnamnet Ivar, i Remsle skola.

¹¹ Avgränsningen är ibland problematisk. Vissa smeder, bilmontörer och sömmerskor har varit anställda på T3, andra inte. Tidigare kunde också någon ansvarig på kåren/regementet kortfristig anlitats för tillfälliga uppgifter.

¹² Se del 2, *Att bygga: bostäder 1942-1960*.

¹³ Tyg (av medellågtyska *tûch*, här 'don', 'utrustning') och tygmateriel, typ av militär utrustning såsom vapen, ammunition, fordon till skillnad från materiel för förplägnad, beklädnad m.m. som kallas intendenturmateriel.

¹⁴ Bergverkstaden var färdigbyggd 1955 och sorterade under regementschefen som *Tygverkstaden T3* fram till 1966 då den övergick till att som *Miloverkstaden i Sollefteå* ingå i en gemensam verkstadsorganisation för Militärömråde Nedre Norrland (MILO 2). Som mest arbetade där 66 personer.

¹⁵ Dessa uppgifter svär mot det allmänna demografiska läget under 30-talet med sjunkande nativitet. Orsaken till det stora barnantalet på Remsle vid den tiden kan tyvärr inte förklaras inom ramen för studien.

1 km utanför tätbebyggelse. Rehnmark avslutar skrivelsen med: " ... då byggnadens grund är av undermålig beskaffenhet, dess stomme är kvalitativt undermålig samt golv och snickeriet äro utslitna, synes mig byggnaden ej äga större värde, än vad som kan erhållas vid rivning av densamma ..." ¹⁶

Fig.13. 1898 års skola inför rivning, ca 1983
(foto: Doris Eckerberg).

1957 års skola

En utredning påbörjad 1950 om nytt skolhus på Remsle gällde en A-skola (nu skulle det bli en årskurs per klassrum) ¹⁷ att uppföras på en 10 000 kvm stor tomt strax nordost om punkt 52. I det området pågick redan ett intensivt bostadsbyggande. I Sollefteå stads generalplan fanns en prognos om befolkningstillväxt på Remsle upp till 2.400 invånare med 116 småskolebarn och 110 mellanskolebarn. Det krävdes ett skolhus med 3 klassrum för småskolan, 4 för folkskolan, 1 biblioteks- och grupprum, 1 naturkunnighetsrum, 1 gymnastiksal, 1 matsal samt lärarrum och toalettavdelning.

Skolstyrelsen beslöt i februari 1953 att bygga skolan och bildade en kommitté för företaget. Den kom att bestå av skolstyrelsens ordförande Gunnar Johnsson, drätselkammarens ordförande Fritz Dahlqvist, skolstyrelseledamöterna Erik Hagberg och Bror Lidström samt överlärare Axel Olsson. Efter stadsfullmäktiges beslut 17 april kunde stadsarkitekt Rehnmark demonstrera skissritningar. De kunde senare följas men i reviderat skick, eftersom den planerade tomten hade omdisponerats. Sedan statsbidrag beviljats kunde byggnadskommittén ta in anbud på entreprenader. Byggnadsaktiebolaget Östman & Norell antogs som

Fig.14. Erik Hagberg (pressfoto).

byggmästare, Joh. D Grundbergs Rörlägningsaktiebolag för värme och sanitet samt Sjöbergs Elektriska för elinstallationer. Till byggnadskontrollant utsågs byggmästare E B Eriksson. När fullmäktige anvisat medel och byggnadstillstånd beviljats kunde bygget påbörjas, 1 oktober 1955. Den 25 februari 1957 gjordes slutbesiktning av skolhuset, uppfört till en kostnad av 1 200 000 kr (i dagens penningvärde 14,4 milj), för vilken beställaren uppbar 420 000 kr i statsbidrag (drygt 5 milj. i dag) och i augusti kunde det tas i bruk. Lärarna Britta Sjöberg, Lizzie Jonsson, Torsten Nilsson och Gunnar Backlund fortsatte här sin tjänstgöring. Tillkom gjorde först Britta Backman-Westin och Eva Enander och sedan - så långt vi kan se i examensataloger - Maj Hamrin, Harriet Wiklund, Kerstin Norén och Margit Eriksson. Men vi vet att även Sonja Lundqvist, Marja Sundelin, Birgitta Höglund, Runo Hedlund, Jan Östholm, Gun Johansson och kanske flera tjänstgjort här.

¹⁶ Det utdömda skolhuset skulle ändå komma till användning för Remsle Ungdoms och Idrottsförening (RUIF) och Lions Club ända fram till 1983!

¹⁷ Så sent som 1940 utgjorde elever i klasser av B-form (skolklass omfattande flera årskurser) eller C-form (6-årig folkskola med en heltidsanställd folkskollärare och elever halvtidsläsande växelvis) hela 55% av alla folkskoleelever.

Fig.15.. Klass 3 1960. Översta raden: Lars-Åke Söderqvist, Lars Åke ?, Ulf Göhte, Lennart Rehnman, Frank Nilsson, Jan-Olov Höglin, Åke Nilsson, Anders Hiller, Tord ?, läraren Gunnar Backlund. Mellersta raden: Jan Lidholm, Sören Parhammar, Göran ?, Håkan Scherman, Ola Hagberg, Odd Hellström, Gunnar Forsthén, Hans-Erik Backlund, Hans-Erik Wiberg (?). Främsta raden: Gertrud Appelqvist, Lena Sandström, Elisabeth Hagberg, Gudrun Molander, Ann-Christine Welén, Elisabeth Henriksson, Evy ?, Christina Sjödin, Britt-Marie Eklund, Ann Söder (?). Foto: Arne Ekman.

Slutord

Remsle skolas utveckling 1898-1957 kan betecknas som vanlig för landsbygden med småskolans undervisning i A-form och folkskolans i B1-form. Tillkomsten av skolskjutsar och barnbespisning skedde ungefär samtidigt som för andra skoldistrikt i länet.

Vad som skiljer från huvudmönstret är hur skolan präglades av närheten till Norrlands Trängregemente T3. Under beredskapsåren rekvirerades skolan återkommande som tillfällig förläggning. Därefter avspeglas det expanderande T3 i de trängrelaterade barnens andel av elevkåren. Märkligt är hur sent en modern A-skola tillkom i förhållande till omgivande ny bostadsbebyggelse påbörjad redan 1942.

Fig.16. Remsle skola byggd 1957. Foto: Jan Molander.

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

Riksarkivet. Sollefteå kommunbibliotek	Landsarkivet i Härnösand Huvudbiblioteket	K Iva:6. Sollefteå skolråd 1921-27. Sollefteåbor 1925-32 (pressklippärm). Sollefteåbor 1939-41 (pressklippärm).
Sollefteå kommuns centralarkiv	Sollefteå landskommun	D 6:2. Skolornas arkiv/ Skolrådet/Examenskatolog/ Granvåg, Skärfsta, Nyland och Berg 1898-1916.
-	-	D 6:1. Skolornas arkiv/ Skolrådet/Examenskatolog/ Remsle 1898-1916.
-	-	D 7:1. Skolornas arkiv/ Skolrådet/Dagbok med examenskatolog/Remsle folkskola 1919-36.
-	-	D 7:2. Skolornas arkiv/ Skolrådet/Dagbok med examenskatolog/Remsle skolor 1936-45.
	Sollefteå landskommun	A1:1. Skolrådets protokoll 1936-44
	Sollefteå stad	A1:1. Skolstyrelsen. Protokoll 1948-51, 1951-58.
	-	D3:4. Sollefteå Stad/Skolstyrelsen/Dagböcker, ex. kataloger/Remsle o Skärvsta skolor 1954-63.
	-	F7:29. Drätselkammaren. Byggsamheten Remsle skola 1954-57.
	-	F7:29. Drätselkammaren. Byggsamheten. Stadsarkitekt H E Rehnmarks besiktningsintyg över och värdering 1951-07-14 av Remsle skola.
Lantmäteriet	Historiska kartor	22-SOL-3326
	Historiska kartor	22-SOL-3342

Muntlig källa

Allan Spjut

Litteratur

Axel Ahlberg, Nils Lundqvist, Gunnar Sörbom Sture Balgård, Hjördis Kristensson	Latinsk-svensk ordbok, Stockholm 1957.
Bonniers Lexikon, 1966.	Bygga för bildning. Normalritningar för folkskolan (Thomas Hall & Katarina Dunér (red.), Svenska hus. Landsbyggdens arkitektur. Från bondesamhälle till industrialism, Stockholm 1995.
Eljas, Emil	Art. Skolmältider
Harlin, Abraham	Den svenska folkskolan 100 år (Den svenska folkskolan 100 år 1842-1942, Stockholm 1942).
-	Folkskoleväsendet (Svenska stadsmonografier under redaktion av P.H. Sundsvall, Härnösand, Kramfors, Sollefteå. Uppsala 1947).
-	Sollefteå. Hembygdsteckning, Sollefteå 1936.
Hellspong, Mats	Sollefteåbygdens norrsida, del II, Sollefteå-Bladet 22 mars 1941.
Härner, Frida	Sociala och kulturella perspektiv på 1900-talets svenska garnisonsstad (Nordens garnisonsstäder. Slutrapport från ett forskningsprojekt. Red: Gunnar Artéus, Stockholm 1997).
Larsson, Hans Albin	Social omvårdnad i folkskolan (Den svenska folkskolan 100 år 1842-1942, Stockholm 1942).
Nationalencyklopedins nätupplaga	Mot bättre vetande. En svensk skolhistoria, Stockholm 2011.
Stig G Nordström och Gunnar Richardson (red)	Art. Skolform, B-skola, C-skola, tyg, tygmateriel.
Richardson, Gunnar	Utbildningshistoria 1998, Uppsala 1998.
Riksantikvarieämbetet (utg.)	Svensk utbildningshistoria. Skola och samhälle förr och nu, Lund 2010.
Viola Rhodin, Gunvor Larsson-Utas	Skolbyggnader. Kulturhusens Dag Söndagen den 10 september 2000, Stockholm 2000.
Svensk uppslagsbok 1955	Alla tiders folkskollärarinnor. Pionjärer och förbud, Stockholm 1998.
Svenska underofficersförbundet och Svenska reservofficersförbundet (utg)	Art. Befolkningskommissionen; http://svenskuppslagsbok.se/tag/befolkningskommissionen/
Sörensen, Anna	Sveriges underofficerare, Göteborg 1947.
Wikipedia	Etisk fostran i folkskolan (Den svenska folkskolan 100 år 1842-1942, Stockholm 1942).
Åkerberg, Carl	Art. Läskunnighet, Utbildning i Sverige, Tygkåren, Intendenturkåren. Sollefteå folkskolor 1916-1917: Sollefteå folkskolor 1842-1917. Ett sjuttiofemårsminne, Sollefteå 1917.

ATT BYGGA: NYA BOSTÄDER 1942-1960

Inflyttningen som börjat på Remsle under 1800-talets andra hälft fortsatte och ökade framför allt under andra världskriget. Den militära beredskapen med sina utökade befälskårer och många inkallelser av övrigt manskap stegrade bostadsbehovet avsevärt för både Sollefteå stad och socken, i vilken Remsle ingick. Som vi ska se fick den vid T3 anställda personalen själv lösa sina bostadsfrågor. Nämnas kan att motsvarande mönster gällde för I21.¹⁸

I denna studie ska vi följa det bostadsbyggande på nedre Remsle, som under 1940- och 50-talet dominerades av T3-anställda, det vill säga fyra riksbyggeprojekt samt villabyggen i tre områden på gångavstånd till regementet.

SOLLEFTEÅHUS 1: LINJEPLAN 20-22, KROKVÄGEN 8

En bostadsrättsförening bildas

I december 1941 samlades ett antal män i Norrlands Trängkärs underofficersmäss för att planera ett flerbostadshus åt officerare och underofficerare vid T3. En byggnadsförening började bildas. Till ordförande valdes förvaltare Göte Clarin, till sekreterare sergeant Sigfrid Zetterström och till vicevärd Gunnar Johnsson, ombudsman för Byggnadsarbetareförbundet.

Fig.22. Förvaltare Göte Clarin, 1902-1955. (bokverket Sveriges underofficerare, 1947).

Övriga ledamöter var ordföranden för byggnadsnämnden i Sollefteå socken redaktionssekreteraren E Frölander och byggmästare Rudolf Norlin. Styrelsesuppleanter blev byggnadsnickare John Henriksson, fanjunkare Waldemar Sterner och sergeant Nils Markhagen. Clarin, Johnsson och Henriksson var tillsatta av Riksbyggens kansli i Stockholm.

¹⁸ I ett pågående lokalhistoriskt projekt, *I21-anställdas civila miljöer*, har t.ex. kunnat konstateras att I21:s officerskår bildade en bostadsrättsförening, som byggde tre flerbostadshus med 18 lägenheter 1944-45.

Riksbyggen och Statens Byggnadslånebyrå

Vid mötet informerade representanter för Riksbyggen om byggnadsförhållanden inom Sollefteå socken och stad, finansieringsmöjligheter och förslag om hustyp. Något senare efterhörde möjligheterna till statliga tjänstebostäder, men det alternativet borföll mycket snart. Anledningen är i det här fallet inte direkt känd, men genom det i fotnot 1 nämnda lokalhistoriska projektet vet vi att försvarsministern (och därmed regeringen, får man anta) 1943 inte ville stödja inrättande av tjänstebostäder för I21:s officerare.

Riksbyggen (RB)¹⁹, ursprungligen bildat som Svenska Riksbyggen ekonomisk förening u.p.a., var ett korporativt grundat 1940 av byggfacken inom LO i en tid av brist på bostäder och arbetstillfällen. Organisationen hade ett starkt bostadssocialt perspektiv och ville påverka samhällsplaneringen samt bostadsområdets utformning och funktion. Att bilda bostadsrättsföreningar var den viktigaste uppgiften och som följd därav att vid husbyggande tillhandahålla teknisk, organisatorisk och ekonomisk rådgivning.

Den på T3:s uoffmäss startade byggnadsföreningen ombildades till *Riksbyggens bostadsrättsförening Sollefteåhus 1*, det första av fyra riksbyggeprojekt på Remsle med uppförande av sju flerbostadshus under tiden 1942-50.

Statens byggnadslånebyrå hade inrättats redan 1933 (samtidigt som egnahemslånen infördes) för att stimulera nybyggnation av bostäder. För att söka motverka en nedgång av bostadsbyggande efter andra världskrigets utbrott 1939 utvidgades lånegivningen med tertiärlån²⁰ samt för viss tid ränte- och amorteringsfria tilläggs lån.

Förberedelser

Sollefteåhus 1 skulle bygga tre hus, under byggfasen benämnda Block 1-3, som kom att få respektive adresser Movägen 66 och 68, (idag Linjeplan 20 och 22), samt Krokvägen 8. I första början var tanken att bara underofficerare skulle bo här, men föreningen efterhörde sedan intresse för deltagande i projektet hos hela trängkårens personal, vilket som vi ska se föll väl ut. Redan med föreningsstyrelsens sammansättning förankrades projektet både hos Sollefteå socken och byggnadsbranschen. Sedan fördes förhandlingar med banker, markägare, RB och socknen.

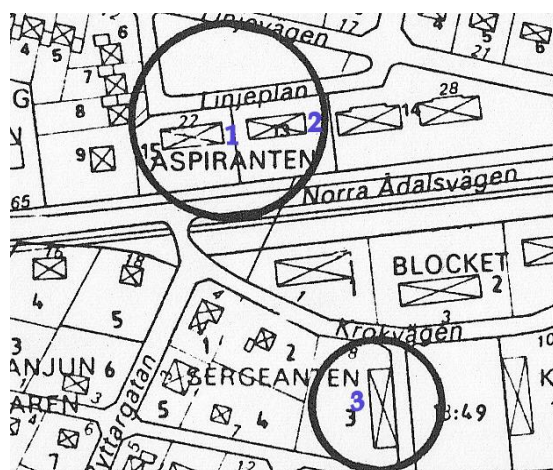

Fig.23. Detalj av adresskarta över Sollefteå 1980.

I sin framställning 26 februari 1942 till Sollefteå stads drätselkammare och Sollefteå sockens kommunalnämnd skriver Göte Clarin:

¹⁹ I det följande används denna förkortning för centralorganisationen.

²⁰ Det första lånet på ett nytt hus är ett primärlån (bottenlån) för vilket låntagaren ger som säkerhet till banken exempelvis 50% av husets taxeringsvärde. Sedan kunde husbyggaren (vid den här aktuella tiden) låna upp mer pengar för att få huset färdigt genom tagande av sekundärlån, tertiärlån och tilläggs lån. För varje lån får han in-teckna (lämna banksäkerhet) ytterligare andelar av husvärdet.

”... Vi anhåller om att staden/kommunen ville för den byggnadsverksamhet med statliga lån, som igångsätts och fullbordas före utgången av 31 december 1943, garantera subvention i form av tomt och kontant insats mellan 90-100% av hela byggkostnaden (det vill säga 10% av byggkostnaden, förf.anm.). Dessutom anhåller vi om att staden/kommunen går in som garant för de statliga lån som söks till 70-90% av byggkostnaden (20% av byggkostnaden).”

Tomtköpen och den dröjande framdragningen av Norra Ådalsvägen

En bakgrund till att Clarins formuleringar är att föreningen förlade sin byggverksamhet endast till Sollefteå socken. Här uteslöt höga tomtpriser markspekulation och därför antogs att socknen skulle ställa tomtmark till förfogande. Dock medgav inte den gällande byggnadsplanen uppförande av tillräckligt stora flerbostadshus. Till skillnad från söder om älven i Sollefteå stad fick man inte bygga större än trefamiljshus i två våningar. De höga tomtpriserna och begränsningarna i gällande byggnadsplan för Remsle kan ha berott på att kriget och en tilltagande efterfrågan på tomtmark kom oväntat för sockenledning och markägare. En annan faktor utgjordes möjligen av en avvaktan inför sammanslagning med Sollefteå stad och därmed en gemensam stadsplaneläggning. Känt är endast att byggnadsförbud rådde från 1938 för ”vissa delar av Remsle”. Föreningen fick dock tillstånd önskad ändring i byggnadsplanen, inte minst genom stöd från kårchefen, överste Qvarnström, som vi ska återkomma till.

Tomtmarken för Block 1 och 2 köptes från Josef och Emma Hjelmqvist. Det rörde sig om två områden på fastigheten 1 ½ seland Remsle 3:63²¹ om sammanlagt 1,3 hektar, som fick köpas för 2 kr/kvm²² eller totalt 6 088 kr.²³ Marken för Block 3 förvärvades från Arthur och Gunbild Qvarnström.²⁴ Här var det också fråga om två områden, tillsammans knappt 0,3 hektar för 3 104 kr²⁵ eller 1:10 kr/kvm²⁶.

Fig. 24. Josef Hjelmqvist (pressfoto), Arthur Qvarnström (BDB).

Efter avstyckningen av tomterna vände sig Clarin till Styrelsen för Ådalens övre vägdistrikt och anhöll med hänvisning till en avstyckningskarta att 800 m av landsvägen mellan punkt 52 och sockengränsen mot Multrä skulle förskottsbyggas, det vill säga tidigare än planlagt och före föreningsmedlemmarnas inflyttande 1 oktober. Många fler hus, inte bara de båda närmast liggande husen (block A och B), skrev Clarin, skulle komma att byggas i området innan bostadsbehovet var täckt. Trots flera påstötningar och en anhållan 1949 från landshövdingen till Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen fick remsleborna vänta på denna väg ända till mitten av 50-talet.

²¹ Emma Hjelmqvist var dotter till Johan Lundgren och fastigheten var en kvarstående del av den mark denne köpte på Remsle 1911, vilket markförvärv och efterföljande ägostyckning ledde till uppkomsten av Remsles första kommersiella centrum. Se vidare *T3 på Remsle, del 2*.

²² 38 kr i dagens penningvärde.

²³ 115.940 kr i dagens penningvärde.

²⁴ Gunhild Qvarnström var dotter till den tidigare ägaren av Remsle nr 2, Anders Hansson.

²⁵ 59.112 kr i dagens penningvärde.

²⁶ 19:04 kr i dagens penningvärde.

Husen byggs

I slutet av maj och början av juni 1942 kunde infordrade anbud prövas. Följande firmor kom att medverka:

Grund- trä- och målningsarbeten samt
schaktning och markplanering
Värme och sanitet

Elinstallation och elspisar
Tvättmaskiner
Kylskåp
Markplanering
Materiel för renhållning m.m.

Byggnadsfirma E B Eriksson, Sollefteå
Rörledningsfirman Joh. Grundberg,
Sundsvall
Sollefteå sockens El- och Vattenverk
Bohus mekaniska verkstad, Göteborg
AB Elektrolux, Stockholm
Nordins Åkerifirma, Sollefteå
Jeansons Järnhandel, Sollefteå

Fig.25. Gun, Antero och E B (Erik Bertil) Eriksson, 1948
(privat foto).

Byggnationen påbörjades i slutet av maj och 1 oktober var som tänkt lägenheterna inflyttningsfärdiga. Särskilt kan observeras att entreprenörerna lyckades anskaffa all materiel trots krigsavsparningen. Förklaring till denna materielåtkomst i en tid av varubrist och ransoneringar antas vara ett stöd från chefen för T3,²⁷ på den tiden en myndighet i sig, överste Einar Qvarnström. Det måste ha varit ytterst viktigt för honom att under kriget ha sina anställda boende i regementets närhet. Som vi ska se stödde han också föreningen på flera sätt.

Däremot kunde tillgången på arbetskraft bli problematisk på grund av kriget. Inkallelser till krigsförband utanför det egna mobiliseringsansvaret kunde kårchefen inte påverka. En gång måste tre träarbetare permitteras några dagar därför att nödvändiga murarinsatser inte utförts i tid. Av 12 från länsarbetsnämnden utlovade murare hade endast 3 erhållits. För att byggnationerna skulle bli färdiga i tid anhöll Clarin då om 18 murare. Man kan lätt föreställa sig hans frustration i kampen mot länsarbetsnämnden för att tilldelas nödvändig arbetskraft och i kontakterna med militära myndigheter för att få uppskov med inkallelser.

Betungande var också ransoneringssystemet. Skulle man köpa till exempel bränsle till värmepannorna – ved, kol, koks eller briketter – var man tvungen att fylla i en ansökan om tillstånd att över huvud taget få köpa sådant, en blankett med krav på exakta uppgifter. Och när ett parti ved var inhandlat så inkom efter några månader ett meddelande från Kristidsstyrelsen i Härnösand att man där granskat och godkänt köpet.

Fig 26. Krokv.8
1942, (Sollefteåhus 1,
arkivpärm).

²⁷ T3 var från början 1893 en bataljon, utökades till kår 1902 och blev regemente 1949.

Under största delen av byggtiden förde Clarin dagbok. Av den förstår man att han som byggleddare höll ett högt tempo för att i tid inlämna handlingar om lån, byggnadstillstånd, korrespondera per telefon, telegram och brev med RB, upphandla varor och tjänster m.m. Projektet genomfördes också på utsatt tid. Det hela skildras träffsäkert i en visa på melodin Turalleri, turallera (bilaga 2).

Moderna bostäder

Reklammaterial i arkivpärm (Sollefteåhus 1).

Som färdiga bostadshus kom block 1 och 2 att vardera inrymma 2 lägenheter med 2 rum och kök och 6 lägenheter med 3 rum och kök. Block 3 fick 8 lägenheter med 4 rum och kök. I varje lägenhet fanns varmvattenledning, elspis, wc, badrum och kylskåp. I en källare stod en tvättmaskin, en centrifug, blöttvagnar och en kallvalsmangel, allt för 3 375 kr.²⁸ Sådana faciliteter bör ha uppfattats som något alldeles extra modernt och fint!

Inneboende

Under perioden 30 april till 17 september 1942 tecknade 19 personer en överenskommelse med bostadsrättsföreningen om att de förband sig att för en önskad lägenhet på 1-3 rum och kök betala månadshyra och amortering enligt fastställda kalkyler samt en eventuell bränslekostnad. I överenskommelsen reserverar sig föreningen för eventuell materielbrist. Efter inflyttningen skickade Clarin 9 november 1942 till pastorsämbetet en lista över inneboende som underlag för mantalskrivning.²⁹

Fig 28. Holger Allström (BDB), Svea och Olle Hedlund (privat beskuret foto), Nils Markhagen (BDB)

Ekonomi

Byggnadskostnaden uppgick till 503.000 kr.³⁰

Den finansierades enl. följande:

Ersättning från Slå socken för tomtkostnader m.m.	10.989
samt följande lån:	
Primärlån i Härnösands Sparbank intill 50% av taxeringsvärdet, sekundärlån i samma bank med borgen från Sollefteå socken intill tertiärlånet mot 3,75% årlig ränta	222.000
Statens tertiär- och tilläggs lån	258.236
20-årigt räntefritt amorteringslån (insatser)	12.575
Summa:	503.000

²⁸ 64.273 kr i dagens penningvärde.

²⁹ Bilaga 1.

³⁰ C:a 9,5 miljoner i dagens penningvärde.

Redan i februari 1942 när föreningen informerade överste Qvarnström om sitt byggnadsföretag hade han utlovat sitt stöd ifråga om ändringar i gällande byggnadsbestämmelser och största möjliga subventioner från statliga och kommunala myndigheter, vilket gav resultat. Den kommunala borgen gällde både ett byggnadskreditiv (förskott för byggande) och en del av sekundärlånet. Detta underlättade anskaffande av övriga lån till låg ränta. Föreningens egen insats uppgick inte heller till mer än 2,5% av byggkostnaden eller i snitt 572 kr per lägenhet.

SOLLEFTEÅHUS NR. 2: KROKVÄGEN 10

Ovanstående skildring av hur projekt Sollefteåhus 1 genomfördes kan ses som en tänkbar mall för behandlingen av de övriga riksbyggena på Remsle 1942-49. Men då skulle framställningen bli tråkig och relativt ointressant. I stället ska i det följande huvudsakligen avvikande inslag behandlas.

Överste Qvarnströms rekommendationsbrev

För bostadsrättsföreningen Sollefteåhus 2 finns ett rekommendationsbrev från Einar Qvarnström. I april 1944 hade han fått veta att denna nybildade bostadsrättsförening ämnade söka byggnadstillstånd för uppförande av ett bostadshus med 12 lägenheter. Då krävdes ett tillstånd från länsarbetsnämnden för att påbörja byggnadsarbetet. Med byggnadstillstånd styrdes tillgången på arbetskraft beträffande tid, plats och objekt. Som regleringsinstrument var dessa tillstånd ytterst viktiga under krigtidens ransoneringar.

Fig.29. Överste Einar Qvarnström i porträtt av William Fleetwood (BDB).

I sitt brev intygade Qvarnström att behovet av bostäder för T3:s personal var trängande, särskilt för civilanställda tjänstemän och arbetare. "Deras antal kommer även efter återgång till fredsförhållanden att förbli stort", så bostadsbristen var inte tillfällig. "På grund härav tillstyrkes varmt bifall till föreningens ansökan", skrev översten. Detta brev bifogades föreningens låneansökningar och framställningar.

Inneboende

På första våningen bodde:

Verkmästare	O Svensson	2 ³¹
Sergeant	S Persson	2
Bilmekaniker	S Andersson	1
Bilmekaniker	D Sjöberg	1
Kontorist	S Hedström	2
Gårdskar	H Ödlund	1
Brf Sollefteåhus 2 ³²		1

På andra våningen:

³¹ Siffran anger antal bostadsrum. Alla hade kök och matvrå.

³² Smög Sollefteåhus 2 in en extra etta här att nyttjas som kontor?

Möbelsnickare	T Nylén	2
Förrådsvaktm.	G Garild	2
Bilmekaniker	O Hedberg	1
Lagerförest.	B G Rönn- ström	1
Överfurir	Näsström	2
Skomakeriarb.	Vestin	2

Fig.30. Gunnar Garild (BDB).

Problem med kontantinsatserna

Efterhand framkom att högst en tredjedel av dem som tecknat sig för lägenhet hade möjlighet att genom borgen skaffa pengar för den krävda insatsen. Flertalet var nyinflyttade till Sollefteå och därför inte tillräckligt kända för att kunna skaffa borgensmän. De syntes dessutom ha svårigheter att skaffa sådana på de orter varifrån de kommit, eftersom där hjälpbenägna inte var tillräckligt solventa. Även om Göte Clarin i mars 1944 bedömde att de flesta skulle kunna skaffa sig arbete om ett fredsstillstånd skulle inträda, anhöll han hos Sollefteå socken om ekonomiskt stöd till dem. Det kunde ske genom upptagande av lån, som sedan mot skälig ränta och eventuellt mot borgen en för alla och alla för en skulle kunna lånas och användas som insatser. Det förslaget avsågs. Socken förklarade sig i stället beredd att skänka tomtmark om sådan kunde anskaffas till rimligt pris.

Nu tillgrep underofficern förvaltaren, och tillika bygglidaren för Riksbyggens bostadsrättsförening Sollefteåhus nr 2, Göte Clarin ett knep och försökte spela ut två riksorganisationer för bostadsbyggande mot varandra. Han vände sig till RB med en antydning om att HSB³³ ordnade insatser åt sina medlemmar i Sollefteå. Eftersom den konkurrenten även började vinna ett visst försprång i staden borde det vara angeläget för Riksbyggen att bistå presumtiva medlemmar med kostnaden för insatsen. Clarin anhöll därför om att RB genom borgen skulle garantera den nybildade föreningen Sollefteåhus 2 insatserna på så sätt att medlemmarna tre och tre eller ännu flera fick borga åt varandra³⁴ och att lån på 20 000 kr skulle utbetalas.

Efter en vecka får Göte Clarin svar från RB:s byggnadschef, Uno Åhrén, en person vi ska återkomma till. Denne uttryckte tvivel om HSB:s påstådda åtaganden och undrade om det råde speciella förhållanden i Sollefteå. Hans erfarenhet var att överallt där folk över huvud taget reflekterade på bostadsrätt, så brukade man klara insatserna. Om inte Sollefteå socken ville ge stöd för insatserna, kunde den kanske själv teckna bostadsrätt för en del av lägenheterna. Frågan om insatserna löstes slutligen så att bostadsrättshavarna betalade en fjärdedel kontant, varefter resten finansierades med ett amorteringslån på 10 år med Sollefteå socken som borgensman.

Behov av trädgårdsodling

Markområdena för de enskilda bostadsrättshavarna blev små på grund av stadsplaneringen och det stora antalet familjer i Sollefteåhus 1 och 2. Dessa ville inte heller påta sig risken att skaffa extra mark för trädgårdsodling eftersom den kunde tas i anspråk för ytterligare bebyggelse. I en skrivel-

³³ Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening, medlemsägd, kooperativ organisation bildad 1924 av arkitekten Sven Wallander för bosparande, byggande och förvaltning.

³⁴ Clarin varierar alltså sitt förslag till socknen om att banksäkerhet kunde ordnas genom att icke solventa låntagare borgar för varandra.

se från Sollefteåhus 2 till Sollefteå stads drätselkammare 22 mars 1945³⁵ görs bedömningen att det måste vara "ett nationalekonomiskt intresse av stor vikt" att så många som möjligt ägnade sig åt trädgårdsodling. För föreningsmedlemmarnas försörjning var det en nödvändighet att ha möjlighet till sådana tillskott som egna odlingar kunde ge.

Då hade koloniträdgårdar funnits i svenska städer sedan 1800-talet efter inflytande från Tyskland. Sollefteå koloniområde tillkom under krigs- och svältåret 1917, då staden tillsköt mark för potatisodling. Under båda världskrigen på 1900-talet blev i Sverige koloniträdgårdarna med potatis, frukt och grönt en viktig försörjningskälla. För övrigt hade

i USA under 1930-talet både president Herbert Hoover och Franklin Roosevelt tagit initiativ till familjeträdgårdar som stöd till stadsbor.

Nu anhöll riksbyggeföreningarna Sollefteåhus 1 och 2 om att möjligheter till trädgårdsodling skulle ordnas för den tätbebyggda delen av Remsle. Fanns här inget lämpligt koloniområde föreslogs mark inom Multrå socken. Skedoms by låg bara några hundra meter bort. Men Kjell Allström, som har bott i området under många år, minns bara ett trädgårdsland direkt öster om Linjeplan 22 (då Movägen 68), som senare ändå försvann genom byggnation.

Fig.31. Krokvägen 10
2009 (foto: Jan Molander).

Bränslebrist

I september 1945 kom ett nödrop till T3:s kårchef från Sollefteåhus 1-2 och Föreningen Remslevillor. De hade problem att skaffa ved till sina värmepannor. Anhållan hade flera gånger gjorts till både bränslekontoret i Härnösand³⁶ och Sollefteå stad om bistånd. Dessutom hade man försökt köpa från vedhandlare. Bränslekontoret hade hänvisat till köp av virke på rot och att göra egna avverkningar. Det var möjligt på sikt, men inte för den första delen av innevarande bränsleperiod. Man hade kommit över ett parti ved, men det var upplagt i skogen och kunde inte transporteras till bilväg förrän marken var frusen. I bostäderna bodde 44 T3-anställda, befäl och civilanställda, Om föreningarna inte fick ved inom en vecka, kunde de inte hålla värme åt sina inneboende.

De anhöll därför om att den militära personalen i fastigheterna fick köpa högst 400 kbm ved från kronans bränsleförråd att snarast ersättas. Denna bön kan sägas vara förankrad i en patriarkalisk tradition av omsorg från arbetsgivaren gentemot sina anställda. I *T3 på Remsle, del 2*, påpekas att avloppsfrågan på Remsle först löstes för de bostäder som låg närmast kasernområdet, d v s underofficersbostäder. I ett annat fall fick, enligt muntlig källa, under en svår tid en familj, i vilken husmodern var civilanställd, tilldelning av mjölk från regementsköket. Det var för övrigt tillåtet för anställda att fram till ca 1960 beställa och köpa mat direkt från regementsköket. Vi får anta att anhållan om bränsleköp från kronans vedförråd beviljades.

Uno Åhrén

Byggnaderna inom projekten Sollefteåhus 1-3 och 5 är så kallade lamellhus, d v s lägre hyreshus uppförda som friliggande byggnadslängor med minst två trapphusblock. Stilmässigt är de funktionalistiska om än i modifierad form. Men så var också Riksbyggens förste byggnadschef, ovan omnämnde Uno Åhrén (1897-1977), funktionalismens främste introduktör i Sverige. Tidigt tog han intryck av Le Corbusier och Bauhauskolans ledare Walter Gropius. Åhrén medverkade i Stockholmsutställningen 1930 med bl.a. bostäder och möbler samt i programskriften *acceptera*. Men från

³⁵ 1. januari 1945 uppgick Sollefteå socken i Sollefteå stad.

³⁶ För samhällshushållningen med ved inrättades 1940 Statens bränslekommission med sina bränslekontor på länsnivå. Dessa administrerade en över året periodvis tilldelning av bränsle.

den tiden försköts hans huvudintresse från arkitektur mot samhällsplanering, där han anlade ett rationalistiskt och socialt synsätt.

Fig.32. Uno Åhrén (foto: Bonniers lexikon 1967).

Den andan präglar också en broschyr, som Clarin fick, om de samhällsundersökningar Riksbyggen gjorde på beställning åt kommuner och industrier. När Sollefteåhus 2 uppfördes besökte Uno Åhrén Sollefteå och kom under 1950-talet att skriva en generalplan för Sollefteå stad.

SOLLEFTEÅHUS NR 3: KROKVÄGEN 3

Fortsatt bostadsbrist

I slutet av 1944 påbörjade Göte Clarin en enkät om ytterligare bostadsbehov på Remsle. Ett 40-tal anmälningar inkom från bostadslösa, bl.a. T3-anställda. Hälften av dem bedömdes ha ett framtida behov av bostad och flertalet av dessa avsåg att ingå äktenskap inom den närmaste tiden eller var bosatta utanför Sollefteå. På Remsle hade man dittills kunnat hyra in sig i en- eller tvåfamiljshus, men nu hade det blivit nödvändigt att ta uthus till boende. Ett tjugotal bostäder saknades och även om de byggdes skulle det bli svårt för dem som inflyttade eller bildade familj att få bostad i rimlig närhet till arbetsplatsen T3.

Fig.33. Sten Camitz i porträtt av William Fleetwood (BDB).

Överste Camitz intyg

Einar Qvarnströms efterträdare som T3-chef, Sten Camitz, intygade att bostadsbristen verkligen var svår. Under det innevarande året skulle ett tiotal underofficerare och furirer gifta sig. Flertalet av dem hade bildat en tredje riksbyggeförening. Men förutom den och de redan existerande flerbostadshusen på Movägen och Krokvägen nämnde Camitz att ett tiotal befattningshavare vid T3 byggt enfamiljshus i närheten. Bostadsbehovet var ändå inte på långt när täckt och Camitz framhöll därför för ansvariga länsmyndigheter 14 maj 1945 nödvändigheten av byggnadstillstånd för omedelbart igångsättande av Sollefteåhus 3.

Problem med materialanskaffning

Sollefteåhus 3 (Krokvägen 3) kom till stånd, men färdigställandet av lägenheterna var problematiskt på grund av materielbrist. Nu blev det svårt att få fram t ex armeringsjärn, fönster- och dörrbeslag, värmepannor, elspisar, kylskåp, golvträ m.m. Redan när överste Camitz avgett sitt yttrande hade det hunnit bli fred i Europa och vi får anta att husbyggen för försvarsanställda nu blev jämställda med civila projekt i resurstilldelning. Göte Clarin beklagade för föreningsmedlemmarna att bygget inte kunde bli klart till utsatt tid, 15 december 1945: "Statens Industrikommission har lagt sig

emellan samt med hot om åtal gjort leverantörer av radiatorer och ångpannor uppmärksam på, att det är den som bestämmer tidpunkten för när leverans får ske." Än värre såg det också ut att bli: "... staten bestämt att 80% av all byggnadsmateriel ska exporteras." Vad som föranlett en så extrem situation (någon valutakris eller att Sverige skulle delta i uppbyggandet av det krigshärjade Europa) ligger utanför ramen för denna studie att utreda.

I källaren till huset inrättades samlingslokaler för boende och mot avgift för föreningar och myndigheter. Men de kom i huvudsak att bli lokaler för serveringen Remsle Matsalar.

Inneboende

Av bilaga 3 framgår vilka som var inneboende i oktober 1946.

Fig.34. Henrik Bergqvist (BDB).

SOLLEFTEÅHUS 5: KROKVÄGEN 1 OCH 5

Försenad byggstart

I januari 1948 påbörjades förhandsteckningar och förberedelser för föreningsbildning. Tomtmark köptes åter av Arthur och Gunhild Qvarnström. Som följd av starkt begränsad byggnadskvot för Sollefteå stad³⁷ försenades starten. Krokvägen 1 blev färdig 1949, medan färdigställandet av Krokvägen 5 dröjde ett par månader in på 1950.

Inneboende

Ifråga om nyttjarna förekommer flera listor, men när styrelseberättelsen för 1948-49 fastställdes i september det senare året förtecknades bostadsrättshavare och hyresgäster som i bilaga 4.

Fig.35. Gunnar Rönnström (BDB), Åke Hedberg (pressfoto), Göte Sundqvist (BDB).

Trevåningshus

I det här fallet byggdes två trevåningshus med oljeeldning som värmekälla. Huset på Krokvägen 1 fick på första våningen en affärslägenhet inrymmande först en färghandel och sedan en livsmedelsbutik med ingång från västra gaveln. På samma plan placerades en postexpedition med ingång från östra sidan.

I bevarade handlingar möter man återkommande begreppet *Remsle torg*. Det var området mellan Krokvägen 8 och 10 med Krokvägen 1, 3 och 5 direkt angränsande mot norr, en viktig yta i byggnadsplanen för området. Vid den här tiden hade det nämligen blivit aktuellt med grannskapsplanering. I städerna skulle varje bostadsområde ha ett eget centrum med närservice. Ett typiskt sådant torg fick post, bank, livsmedelsaffär, konditori, frisör och blomsterhandel. Så långt gick det inte på Krokvägen, men Boströms färghandel, post-trean och Remsle matsalar kom tillsammans

³⁷ Genom kvotering av byggnadstillstånd detaljreglerade staten lokalt bygg- och anläggningsverksamhet.

med ett bageri och en konsumbutik strax västerut att utgöra ett kommersiellt centrum på Remsle, det andra i ordning efter Trängvägen.

Fig.36. Ett arbetslag utanför blivande Krokvägen 5. Stående: Stig Höglin, Sven Höglin, Arne Nilsson, Seth Bergström, okänd, Helge Hägglund, okänd, Hugo Sundqvist, okänd. Sittande: nr 3 en av murarna Östlund, nr 5 Olle Bergström (privat foto).

Ironiskt är att husens tredjenvåning och affärslägenheterna på Krokvägen 1 troligen tillkommit genom misstag! En arkitekt på RB skrev nämligen att måtten på den ritning Clarin beställt var olämpliga med hänsyn till antal ingångar, ett fullgott utnyttjande av stadsplanen och byggnadsåbnebyråns regler. Det skulle bli dålig ekonomi på byggnaden om man inte ordnade lokaler för ut-hyrning och i så fall utnyttjade vinden för bostadsändamål.

SMÅVILLORNA

Byggnadslov 1939-45

Överste Sten Camitz hade alltså i maj 1945 nämnt att befattningshavare vid T3 byggt egna villor på Remsle, ett tiotal. Vid genomgång av byggnadslov i Sollefteå kommuns samhällsbyggnadskontor konstaterar vi följande beviljade byggnadslov för villorna mellan riksbyggena och nipkanten 1939-1945:³⁸

Förvaltaren

1. I Qvarnström, 1939
2. B Johansson, 1939

Furiren

1. S Bergenheim, 1943
2. R Berglund, 1943
4. E Wånder, 1944
6. L Allström, 1944
8. J Yman, 1943
9. O Hedlund, 1943
10. E Karlsson, 1943
11. F Fagrell, 1943

³⁸ För en tydlig orientering anges byggnadsloven enligt nu gällande kvartersindelning.

Fig.37. Edvin Wänder var en av de underofficerare som med sin familj flyttade ut från en gavellägenhet i T3:s B-kasern. Han valde att bygga egen villa på Nygatan 24. På bilden syns Bertil, Edit, Per, Edvin och Anita (BDB).

Sergeanten

1. T Widén, 1945
2. S Wallin, 1945

Fanjunkaren

1. G Carlsson, 1944
2. S Granberg, 1943

Villabyggarna var med ett undantag (Fia Fagrell) försvarsanställda med underofficerare som största inslag. I folkmun har deras enplans-, en och en halvplans- och tvåplanshus kallats *Småvillorna*, men som vi sett fanns det tydligen också en förening benämnd *Remslevillorna*. Vilken betydelse den hade och vilka som var anslutna till den är obekant. Stilmässigt kan sägas om husen att ett kvardröjande nationalromantiskt formspråk hade börjat överges och ersättas med en mer återhållsam, enklare och sakligare arkitektur. Den avspeglar den praktiska och rationella attityd till bostadens utformning, som var funktionalismens kärna.

Olof Hedlunds villa

En av deltagarna i projekt *T3 på Remsle*, Lennart Hedlund, har vänligen lånat ut handlingar om föräldrarnas villabygge. Efter att Olof och Svea Hedlund bott något år på Movägen 20 köpte de fastigheten Remsle 2:19 av Gunhild och Arthur Qvarnström för 1.345 kr.³⁹ De byggde sedan en villa av HSB-typ, ritad av Boro-hus⁴⁰ med 3 rum, kök och badrum. Ansvarig byggledare var en byggnadsingenjör från HSB. Enligt kreditiv- och leveransavtal med HSB uppgick Hedlunds kontantinsats till 1 680 kr eller 7,6% av byggkostnaden, 22.000 kr.

Fig.38. Gösta, Olle, Svea och Lennart Hedlund utanför huset på Nipuddsvägen 29 (privat foto).

³⁹ 25.335 kr i dagens penningvärde.

⁴⁰ Boro-hus, ägt av HSB 1936-1984, hade en dominerande ställning på kataloghusmarknaden.

BERGSGATAN OCH VÄSTRA DELE AV MOGATAN

Bergsgatan

År 1950 fastställdes en stadsplan för norra remsleområdet, det som låg närmast Remsleberget. För tomterna norr om Bergsgatan var planlagt för högst enplanshus medan man på södra sidan fick bygga i två plan. De flesta på hela gatan kom ändå att bygga en och en halvplanshus.

Fig.39. Bland de boende på Bergsgatan fanns på 50-talet Sven Pannell (BDB), Bo & Birgit Molander (privat foto), Gerd Frisk, Bertil Nygren och Arthur Andersson (BDB).

Billy Melinder, som byggde på Hovslagaren 6 (Bergsgatan 18), fann att det skulle bli onödigt stort och dyrt med två hela plan: "Man kunde ju vinkla upp taket, så att man fick en halv våning till." Därmed fick man också rum att hyra ut. Hyresintäkter var inte att förakta när man för första gången i sitt liv lånat mycket pengar. De flesta hyresgäster var också T3-anställda, underbefäl eller civilanställda.

Fig. 40. Billy Melinder t.h. (BDB)

I det nya villabyggandet var fram till mitten av 1950-talet enplanshus och 1 och en halvplanshus lika vanliga. Men efter 1956 producerades fler enplanshus och under 60- och en bit in på 70-talet blev de helt dominerande. Husen beställdes som byggsatser från Borohus, Svenska Teknikhus, Svenska Trähus, AB Ytonghus eller någon annan småhusfabrikant. Tidigare hade trä varit det dominerande byggnadsmaterialet, men nu uppfördes också hus i betong och fasadtegel. På Bergsgatan byggdes två i lättbetong, så kallad blåbetong. Det var ett radonavgivande material, vars hälsorisker man då inte var medveten om.

Fig.41. Bergsgatan ca 1960 (BDB).

En röstlängd från 1958 visar att ca 50% av alla myndiga personer boende i 23 villor på Bergsgatan hade någon form av anställning vid T3. Ännu tydligare var det förhållandet på den del av Mogatan, som bebyggdes först, längst västerut. Här var av tretton villaägare i enplanshus endast två civilister.

Vid den här tiden kunde ett husbygge finansieras med först ett bottenlån i lokal sparbank. Det utgjorde ofta hälften av det lånade beloppet. Där ovanpå, upp till 90 % av den godkända produktionskostnaden, tillkom ett statligt egnahemslån. Resterande 10 % fick den byggande själv stå för med egen insats, som i sig kunde utgöras av eget arbete. ⁴¹

Fig.42. Nybyggare på Mogatan var Per-Gösta Westlin (BDB), Harry, Leif och Malin Östberg (privat foto) samt Lars-Erik Sundström (BDB). Per-Gösta, Harry och Lasse var drivande krafter inom RUIF.

I bilaga 5 anges villaägare på Bergsgatan och Mogatan 1958 samt datum för respektive fastighets byggnadslov. Beträffande Bergsgatan kan vi notera att Johan Girhagen, Arthur Andersson, Gunnar Rönnström, Ingvar Paulson, Kurt Nilsson, Bertil Frisk och Sven Pannell med sina familjer hunnit lämna riksbyggena och slagit sig ned här.

SLUTORD

I samband med 1940- och 50-talens bostadsbyggande försköts den demografiska tyngdpunkten definitivt från väster till öster, från övre Remsle till nedre. Redan under andra världskriget expanderade T3 utanför kasernområdet med förläggningar vid Remslevallen och förråd i Västra skogen. Norrlands Trångkår blev 1949 regemente. År 1955 hade i Remsleberget anlagts en mycket stor underhållsverkstad. 40-talets barnkullar var rekordstora, vilket sannerligen märktes på 50-talet. För att sysselsätta barnen bildades 1957 på initiativ från några av T3:s underofficerare Remsle Ungdoms och Idrottsförening (RUIF). Några månader tidigare hade Remsle nya skola tagits i bruk, placerad i närheten av riksbyggena och Bergsgatan. Och tonåringarna hade nära till Sollefteås enda allmänna dansbana året runt i T3:s exercishus, där också celebriteter som Svend Asmussen, Lill-Babs och Floyd Patterson uppträdde. Posten på Krokvägen 1 hade fullt styr med alla försändelser till T3 (inkl. fältpost), Skogsvårdsstyrelsen och Skogsbruksskolan (från 1959) samt affärsrörelser på Remsle. Här fanns färghandlare, skomakare, specerihandlare, slakteri, bagerier, frisörer, matsalar, kaféer etc. Förhoppningsvis blir det tillfälle att återkomma till allt detta.

Fig.43. Bergsgatan 17 på fastigheten Hästen 8, författarens bostad under barndom och uppväxt (foto: Arne Ekman).

⁴¹ Författaren minns väl hur mycket folk som ständigt var ute och jobbade på sina hus.

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

Lantmäteriet, Ekonomiska kartan 1963, Sollefteå

Länsstyrelsen Västernorrlands län, Röstlängd för stadsdelen Remsle 1958

Riksbyggen

Bostadsrättsförening Sollefteåhus nr 1, 1942, 1-2

Riksbyggens Bostadsrättsförening Sollefteåhus nr 2, 1944-45

Riksbyggens Bostadsrättsförening Sollefteåhus nr 3, 1946, 1-2

Riksbyggens Bostadsrättsförening Sollefteåhus nr 5, 1948-50, 1-2

Sollefteå kommun

Samhällsbyggnadskonstret

Stadsplan för del av Sollefteå stad (Norra remsle-området), 1950.

Samhällsbyggnadskontorets bygglovsarkiv

Kvarteren Förvaltaren, Furiren, Sergeanten, Fanjunkaren, Hovslagaren, Hästen, Tången, Skräddaren, Smeden

Handlingar efter Olof Hedlund från 1943 om villa på Furiren 9, stg 22176

Litteratur

Ulf Beijbom, Utvandrarerna och den stora depressionen, Stockholm 2012.

Cecilia Björk, Per Kallstenius, Laila Reppen, Så byggdes husen 1880-1980, Stockholm 1983.

Bonniers lexikon 2, Stockholm 1965: art. Byggnadstillstånd.

Torsten Carlsson, Sverige 1947. II. Den ekonomiska utvecklingen. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, årg. 14 (1948), nr 5, 266-270.

Leif Jonsson, Från Egnahem till villa. Enfamiljshuset i Sverige 1950-1980, Stockholm 1985.

Nationalencyklopedins nätupplaga, artiklar: byggnadstillstånd, HSB, lamellhus.

Norrlandsträngen 1893-1993, Sollefteå 1993.

Henrik Ranby, Stadsplanering och bostäder (Signums svenska kulturhistoria, 1900-talet, Lund 2009).

Riksarkivet SVAR (utg), Svensk förvaltningshistoria (elektronisk resurs), Ramsele 2004.

Wikipedia, artiklar: HSB, koloniträdgård, lamellhus, Statens byggnadslånebyrå, Statens industrikommission, Svenska Riksbyggen, Uno Åhrén.

Bilaga 1.

Inneboende i Sollefteåhus 1 november 1942.

Block 1 (Linjeplan 20)

Sergeant	Gösta Lindahl, hustru och en son
Föreståndare	Herbert Nordin, hustru, dotter, två söner
Furir	Arthur Andersson, hustru, en son
Furir	Sven Rolf Berglund, hustru, en son
Sergeant	Gösta Leander-Rundin, hustru, en son
Sergeant	Olof Edvin Hedlund, hustru, en son
Furir	Sture Bergenheim, hustru
Rikstelefonist	Ellen Johansson

Block 2 (Linjeplan 22)

Förrådsman	Nils Tjärnlund, hustru
Löjtnant	Göran Cederberg
Änkefru	Eva Mattsson, två döttrar, en dotterdotter
Förrådsvakmästare	Holger Allström, hustru
Fänrik	Thorsten Forsberg, hustru
Löjtnant	Ivan Danielsson, hustru
Sergeant	Gösta Liljegrahn, hustru
Fanjunkare	Hjalmar Lund, hustru, dotter

Block 3 (Krokvägen 8)

Sergeant	Nils Markhagen
Fänrik	Lars Bergström, hustru
Snickare	Almar Johannes Burman, hustru, dotter
Löjtnant	Lennart K:son Belfrage
Löjtnant	Sven Alm, hustru, dotter
Fanjunkare	Hilbert Hamberg, hustru, två söner/Inneboende: fänrik Jonas Torval Heierson
Löjtnant	Gustaf Hoverstedt, hustru

Bilaga 2.

På jubileumsfester för Sollefteåhus 1 1982, 1992 och 2013 sjöngs följande visa av Åke Holmberg till melodin Turalleri:

*På Remsle det hände, år fyrtiotvå, Riksbyggeri, Riksbyggera,
Det var några gubbar som smlades då. Riksbyggeri, Hurra!
Dom bilda förening för att bygga hus,*

Ty tillgång till bostad var alls inte ljus,

Riksbyggeri, Riksbyggera, Riksbyggeri, Hurra!

*Ordförande valdes och det blev Clarin, Riksbyggeri, Riksbyggera,
Ty just på att snacka var han ganska fin, Riksbyggeri, Hurra!
Han räkna och dona, han ringde och skrev,*

ja, hundratals samtal och hundratals brev.

Riksbyggeri, Riksbyggera, Riksbyggeri, Hurra!

*Till styrelse valdes förutom Clarin, Riksbyggeri, Riksbyggera,
Frölander och Zetterström, Johnsson, Norlin, Riksbyggeri, Hurra!
Och som suppleanter man utsåg till sist,*

Hr Fredriksson, Markhagen, Sterner, helt visst.

Riksbyggeri, Riksbyggera, Riksbyggeri, Hurra!

*När tomter av Hjelmqvist och Qvarnström man köpt, Riksbyggeri, Riksbyggera,
Och därför på linan, en del redan löpt, Riksbyggeri, Hurra!*

*Man anbud begärde från fjärran och när,
men firmor från "stan", ja dom fixa de där.*

Riksbyggeri, Riksbyggera, Riksbyggeri, Hurra!

*Ja "EB" han ordnade all byggnation, Riksbyggeri, Riksbyggera,
På pannrum och WC fick Grundbergs fason, Riksbyggeri, Hurra!
Sollefteå El-verk dom räknade snålt.*

Vi el-dragning grejar, mer ström får vi sålt.

Riksbyggeri, Riksbyggera, Riksbyggeri, Hurra!

*Så småningom grundlades husena tre, Riksbyggeri, Riksbyggera,
Och växte mot skyn, som envar kunde se, Riksbyggeri, Hurra!*

*Den första oktober, ja då var det klart
och inflyttning skedde, med kläm och med fart*

Riksbyggeri, Riksbyggera, Riksbyggeri, Hurra!

*Och många drog säkert en lättadens suck, Riksbyggeri, Riksbyggera,
Från järnspis och torrass, ja nu var det "muck", Riksbyggeri, Hurra!*

*Från stugor med golvdrag och sprucken kamin,
Man flyttade in uti våning, så fin*

Riksbyggeri, Riksbyggera, Riksbyggeri, Hurra!

*Ja femtio år har nu kommit och gått, Riksbyggeri, Riksbyggera,
Sollefteå-hus 1, har på fötterna stått, Riksbyggeri, Hurra!*

*Och ännu man köar hos oss för att få
en bostad på tre – fyra rum eller så.*

Riksbyggeri, Riksbyggera, Riksbyggeri, Hurra!

*Och vi som samlats här på Mässen i kväll, Riksbyggeri, Riksbyggera,
Vi trivs väl och har ganska skönt i vårt tjäll, Riksbyggeri, Hurra!*

*För våran förening vi höjer vårt krus
Och hoppas att framtiden också blir ljus,*

Riksbyggeri, Riksbyggera, Riksbyggeri, Hurra! Ja Riksbyggeri, Riksbyggera, Riksbyggeri ä bra.

Bilaga 3.

Inneboende 5 oktober 1946 i Sollefteåhus nr 3.

Lgh	Efternamn	Förnamn	Föd.årtal	Grad/yrke
1	Bergqvist,	Johan Henrik	1918	sergeant
		Gerda Katarina	1922	
	Sundqvist	Göte Severin	Ib *	tyghantverkare
			1907	
2	Lidgren	Jonas Alfred	1917	kontorist
		Eva Karolina	1920	
		Max Håkan	1944	
3	Eriksson	Hans Lennart	1919	murare
		Signe Maria	1912	
		Isa Maria	1945	
4	Winther	Gustaf Adolf A	1922	furir
		Alicee Maria	1924	
		Jan Gustav	1945	
5	Karlsson	Nils Arvid	1916	möbelpolerare

		Elisabet Maria	1917	
		Berit Margareta	1941	
		Nils-Bertil	1945	
6	Lundgren	Nils Hjalmar	1901	kassör
		Karin Birgit	1910	
		Hans Olof	1935	
		Nils Staffan	1939	
		Ingrid Margareta	1944	
	Rydell	Stig Åke Robert	Ib, 1918	överfurir
7	Hallqvist	Nils Helmer	1917	möbelpolerare
	Hansen	Gottfrid Kristian	Ib, 1911	snickare (dansk)
		Birthe Marie	Ib, 1911	
		Hjöringgaard Preben	Ib, 1946	
8	Sjöström	Johan Gunnar	1923	furir
		Maja	1921	
		Jan Michael Gunnar	1945	
9	Sindre	Sven Harry	1917	sergeant
		Ruth Majken Matilda	1920	
		Marianne Gudrun K	1943	
10	Johansson	Mauritz Olof	1922	överfurir
		Anna Britta	1923	
		Jan Lennart Mauritz	1945	
11	Hallenberg	Bengt Lennart Allan	1921	fänrik
		Karin Margareta	1923	
		Eva Mariann	1944	
12	Leijon	Charles Enok	1921	
		Inga Vivi	1922	
		Bengt Rkichard	1943	
		Charles		
	Nilsson	Gustav Otto	Ib, 1909	snickare
	Hedin	Knut Helge	Ib	

* Inneboende.

Bilaga 4.

Lägenhetsfördelning av Sollefteåhus 5 (Krokvägen 1 och 5)

Hus A

I:3	Butik o lager (outhyrd)
I:4	Avsedd för butikslägenheten
I:5	Sergeant Kurt Nilsson
I:6	Sergeant A Sandin
II:7	Kapten Åke Hedberg
II:8	Handlanden Sven Ågren
II:9	Gårdskarl Johan Girhagen
II:10	Löjtnant T Dahlberg
II:11	--
III:12	Sergeant Ivar Sundin
III:13	Armétekniker Reimar Granlund
Postlokal	Postverket

Cykelverkstad Hyreskontrakt för 96 kvm

Hus B

I:14	Kapten L G Björkman
I:15	Chaufför I Sjöström
I:16	Furir K O Svensson
I:17	Vapenhantv. G Sundqvist
I:18	Furir Bengt Englund
II:19	Montör M Mårtzen
II:20	Fanjunkare I. Paulson
II:21	Sergeant S V Viberg
II:22	Furir Rune Wiklund
II:23	Lektor G Müller
III:24	Lagerföreståndare G Rönström
III:25	Furir Bertil Frisk

4 st garage
Verkstad (18
kvm)

Bilaga 5.

Villabyggandet på Bergsgatan och Mogatan

